

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2022, c. 8, s. 1: 133-160

Kur'an'da Güçsüzlüğü İfade Eden Fakîr, Miskîn, Yetim, Köle ve Müstaz'af Kavramlarına Genel Bir Bakış

An Overview of the Concepts of the Poor, Needy, Orphan, Slave and Mustad'af Expressing Weakness in the Qur'an

Burhan İŞLİYEN

Dr., Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Vice President of Religious Affairs

burhan.isliyen@diyanet.gov.tr

ORCID: 0000-0001-7653-2159

DOI: 10.47424/tasavvur.1080429

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 28 Şubat / February 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Nisan / April 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atf / Citation: İşliyen, Burhan. "Kur'an'da Güçsüzlüğü İfade Eden Fakîr, Miskîn, Yetim, Köle ve Müstaz'af Kavramlarına Genel Bir Bakış". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8 / 1 (Haziran 2022): 133-160. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1080429>

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Kur'ân-Kerîm, Arap Yarımadası'nda cahiliye geleneklerinin hâkim olduğu Cahiliye döneminde nazil olmaya başlamıştır. Zayıf ile güçsüz insanların ezildiği, dışlandığı, sömürüldüğü, küçük düşürüldüğü ve çeşitli eziyetlere maruz kaldığı bu dönemde haklı olmak yeterli değildi. Hakını alabilecek güç ve kuvvete sahip olmak da gerekliydi. Güçlünün genellikle haklı sayıldığı böyle bir dönemde Kur'ân, Allah'ın yarattığı her bireyi değerli bir varlık olarak görmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bireyler arasında kardeşlik hislerini pekiştiren, sosyal dokuyu sağlamlaştıran ve toplumdaki güveni artıran birçok temel ilke bulunmaktadır. Bu temel ilkelerinden biri kişinin nesebine, ırkına, cinsiyetine ve statüsüne bakmadan her güçsüzün hakkını savunmaktır. Bu bağlamda çalışmamızda öncelikle fâkir kelimesinin Kur'ân semantiğindeki anlam alanının tahliline, Hz. Peygamber'in fakîrlik ile zenginliğe karşı tutumuna kısaca temas edilmiştir. Ardından fâkir ile miskîn kavramlarının anlam farkı hakkında bilgi verilmiştir. Yetimlerin korunup gözetilmesi ve erdemli bir hayat yaşamaları için gerekli temel ilkeleri ile ezilen köle ve müstaz'afın durumu da ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Fâkir, Yetim, Köle, Müstaz'af.

Abstract

The Qur'an began to descend in the Arabian Peninsula in a period when the traditions of ignorance were dominant. In the period of ignorance, when weak and powerless people were oppressed, excluded, exploited, humiliated and subjected to various oppressions, being right was not enough. It was also necessary to have the power and strength to get his due. In such a period when the strong are generally considered right, the Qur'an considers every individual created by Allah as a valuable being. As a matter of fact, there are many basic principles in the Qur'an that reinforce the feelings of brotherhood among individuals, strengthen the social fabric and increase trust in society. One of these basic principles is to defend the rights of every weak person regardless of the person's lineage, race, gender and status. In this context, in our study, first of all, the analysis of the meaning of the word of poor in the semantics of the Qur'an, the attitude of the Prophet towards poverty and wealth and which one is superior has been briefly touched upon. Then, information is

given about the difference between the concepts of *faqîr* (the poor person), *miskîn* (the needy person). After dealing with the basic principles necessary for the protection and care of orphans and for them to live a virtuous life, the situation of oppressed slaves and mustad'af people in society is discussed.

Key Words: Tafseer, Qur'an, the Poor, the Orphan, the Slave, Mustad'af.

Giriş

Tarih boyunca insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla değişik din ve dünya görüşlerinin bakışını yansıtan birçok yasa ile norm dünya sahnesine çıkmıştır. Bunlar arasından dünya ve ahiret dengesini kurmayı hedefleyen İslâm dini, beşeriyetin bireysel ve toplumsal bütün ihtiyaçlarını mükemmel bir şekilde karşılama potansiyeline sahiptir. Hak ve adalete dayalı olarak toplumu yönetme nizamına sahip olan Kur'an'da insanları hidâyete erdiren; adalete, eşitliğe, merhamete, fazilete ve erdeme teşvik eden; kötü ve çirkin davranışlardan uzaklaştıran; mü'minlerin kardeş ve hiç kimsenin takva dışında kimseden üstün olmadığını belirten; zulüm, ihanet ve rüşvet gibi kötü davranışlardan sakındıran; malın israf olmasını engelleyen ve ekonomiyi ıslah etmeye çaba gösteren; kadına insanî, dinî ve medenî hakların verilmesini ve ona saygı duyulmasını sağlayan; baskı ve dinî tahakküm yerine ifâde özgürlüğünü önemseyen birçok temel ilke bulunmaktadır.¹

Kula kul olmayı yasaklayan Kur'an'ın bu evrensel ilkelerinden biri de toplumda zayıf ile güçsüzlerin haklarını korumaktır. Bireysellik ve egoizmin egemen olduğu bir dönemde insanlığın bugün karşı karşıya kaldığı böylesine önemli bir sorunu İslâm bundan asırlar önce çeşitli düzenleme ve müeyyideler getirerek çözmeye çalışmıştır. Böylece İslâm, her fırsatta güçsüzlerin yaşam standartlarını ve sosyal seviyelerini yükseltmeye çalışmış; onların hak ve hukukunu daima korumaya gayret etmiş; onlara şefkat ve merhametle yaklaşmıştır. Böylesine kapsamlı ve sosyal bir sorunun çözüm yollarını en doğru ve en sağlam bir şekilde Kur'an sunmaktadır. Zira insan ürünü olan şeylerde hata ve yanılma ihtimali vardır. Ancak bilgileri sağlam, objektif ve abartısız

¹ Muhammed Abdülazîm Zürcânî, *Menâhîlu'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1996), 2/273-274; Mehmet Zeki Doğan, *Kur'an'ın Bilimsel İcâzı* (İstanbul: Hiper Yayın, 2021), 88-89.

olan Kur'ân'da hata ile yanılma ihtimali yoktur.² Bu nedenle toplumdaki güçsüzlerle ilgili bilgileri doğru anlamak ve analiz etmek için çalışmamızda öncelikle Kur'ân-ı Kerîm esas alınacaktır. Ardından Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı açıklayan sahih hadislerinden istifade edilecektir.

Çalışmanın sınırları çerçevesinde ezilen, dışlanan, sömürülen, küçük düşürülen ve çeşitli eziyetlere maruz kalan fakîr, miskîn, yetim, köle ve müstaz'af insanlara İslâm'ın verdiği değer üzerinde durulacaktır. Bu konuda birkaç çalışma bulunmaktadır, ancak söz konusu çalışmalar toplumda zayıf ve güçsüz olan bütün kesimleri kapsamamaktadır. Zira bu çalışmaların bir kısmında sadece fakîr ve miskînler ele alınmaktadır.³ Bir kısmında da yetim ve kölelerin hakkına dikkat çekilmektedir.⁴ Diğer bir kısım çalışmalarda da müs-

² Mehmet Zeki Doğan, "Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Muhammed Dışındaki Peygamberlere Yapılan Uyarıların Analizi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (25 Haziran 2021), 104.

³ Osman Eskicioğlu, "Fakîr", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/129-131; Saffet Sancaklı, "Fakîrlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerinde Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sivas* 5/1 (2001), 329-378; Mustafa Şen, "Hz. Peygamber ve Fakîrler", *Hiz. Peygamber ve Fakîrler* (Günümüze Yansımalarıyla Hz. Peygamber'in Muasırlarıyla Münasebetleri-I Yardımlaşma ve Dayanışma Açısından Hz. Peygamber ve Ashabı, İstanbul: Marmara Üni-ersitesi İlahiyat Fakültesi, 2018), 151-178; Hüseyin Küçükcalay, "Kur'ân-ı Kerîm ve Fakîrlik Problemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Isparta* 2 (1995), 148-180; Beytullah Aktaş, "Zekâtın Harcama Kalemlerinden Fakîr ve Miskîn Kavramlarının Kur'ân Bağlamında Yeniden Tanımlanması", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Şanlıurfa* 20/33 (2015), 106-129; Cengiz Kallek, "Miskîn", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30/183-184.

⁴ Abdüsselam Arı, "Yetim", *DİA* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013); Mehmet Naim Boz, "Kur'ân ve Hadis Ekseninde Yetime Bakış", *Dini Araştırmalar Dergisi* 23/57 (2020), 232-250; Hüseyin Ertuç, "İslam Hukukunda Yetimlerin Hukuki Statüsü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2009), 125-150; Mustafa Ağırman, "Hz. Peygamber'in Evindeki Yetimler", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 7 (2020), 155-158; Cemal Ağırman, "Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 9-43; Muhammed Hamîdullah, "Abd", *DİA* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988); Ali Hatalmış, *Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik* (Hz. Peygamber Döneminden Emevîlerin Sonuna Kadar) (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012); Şafak Baran, *Felsefenin Gözüyle Kur'an'da Kölelik ve Cariyelik* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006); Hikmet Akdemir, "Kur'ân ve Sünnet Ekseninde Kölelerin Hadim Edilmesine Yaklaşımı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/21 (2009), 29-39; Mehmet Nadir Özdemir, "İnsan

taz' afların davranış biçimleri ortaya konmaktadır.⁵ Bütün kesimleri kapsayan çalışmaların bulunmaması ve bu alanda yapılan çalışmalara katkı sağlayacak olması yönüyle, araştırmamız ayrı bir önem taşımaktadır. Bu yüzden toplumda zayıf ve güçsüz olan bütün kesimlere İslâm'ın verdiği değeri daha doğru anlayabilmek için öncelikle fakîr kelimesi üzerinde durulacaktır.

1. Fakîr

Kur'ân'da zayıf ve güçsüzlüğü ifade eden sözcüklerin başında fakîr gelmektedir. *Fa-ka-ra* kökünden türemiş ve sözlükte "bel kemiği kırık olan, kazma, delme ve çukur" gibi anlamlara gelen *fakr* sözcüğünün sıfatı *fakîr* şeklinde gelmektedir.⁶ *Fakîr* kelimesinin asıl anlamı da "bel kemiği kırık olan insan" demektir. Bundan dolayı bir insanın başına bel kemiğini kırarak gibi büyük bir felaket geldiğinde *فَقْرُهُ فَاقِرَةٌ* ifadesi kullanılmaktadır.⁷ İhtiyaç duyulanı kaybeden,⁸ ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar az mala sahip ve maddî olarak başkasına muhtaç olan kişiye fakîr denilmektedir.⁹

Fakr sözcüğü ve türevleri Kur'ân-ı Kerîm'de on dört defa geçmektedir.¹⁰ Bir sûrede "fakr",¹¹ beş âyette *fakîr*,¹² yedi yerde fakîrin çoğulu olan *fukarâ*¹³

Hakları Bağlamında Hz. Peygamber'in Köleliğe Yaklaşımı", *Bilimname* 19/2 (2010), 75-98; Mehmet Zeki Duman, "İslâm'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2011), 1-54; Şaban Ali Düzgün, "Özgürleştirici ya da Köleleştirici Güç Olarak Din", *Yetkin Düşünce* 1/1 (2018), 150-154.

⁵ Abdurrahman Altuntaş, "Kur'ân'ı Kerîm'de Müstaz'af Kavramı", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 11/5 (2016), 533-566; İshak Doğan- Öge Ali, "Dildeki Anlam Genişlemelerinin Bazı Kur'ânî Kavramların Anlaşılmasına Etkisi: Mustaz'af Kelimesi Örneği", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/1 (2021), 495-516.

⁶ Ebî 'Abdurrahmân Halil b. Aḥmed Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, ed. Mehdî el-Mehzûmî - İbrâhîm es-Sâmîrî (b.y.: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 5/150-151; Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân* (Dimaşk: Dâru'n-Neşr, Dâru'l-Kalem, ts.), 2/201.

⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 2/201.

⁸ Şerif Curcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 170.

⁹ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.), 5/60.

¹⁰ Muhammed Fuâd Abdalbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li alfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 524-525.

ve bir defa da felaket anlamına gelen *fâkire* şeklinde¹⁴ yer almaktadır. Râgıb el-İsfahânî'ye (öl. 502/1108?) göre *fakr* kelimesi Kur'ân'da ve hadis-i şeriflerde şu dört anlama gelmektedir:

1. Zorunlu şeylere ihtiyaç duymaktır. Bu anlamıyla *fakr*, dünyada oldukları sürece insanları, hatta bütün varlıkları kapsamaktadır. Nitekim şu âyette bütün insanların Yüce Allah'a muhtaç oldukları vurgulanmaktadır:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ "Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız"¹⁵

2. Biriktirilmiş bir kazancın ve servetin bulunmamasıdır. Aşağıdaki âyetlerde *fakr* sözcüğü kazancın ve geçinecek bir şeyin bulunmadığı anlamında kullanılmaktadır:

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ "(Sadaklarımızı) kendilerini Allah yolunda adanmış olan fakîrlere... (veriniz)"¹⁶

إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ "Eğer onlar fakîr iseler Allah, kendi fazlından dolayı onları zengin eder."¹⁷

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ "Sadaklar ancak fakîrlere verilir."¹⁸

3. Hz. Peygamber'in şu hadisinde *fakr* kelimesi açgözlülük anlamında kullanılmaktadır: كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا "Fakîrlik (açgözlülük) neredeyse küfürle eş değer olacaktır."¹⁹

11 el-Bakara 2/268.

12 Âl-i İmrân 3/181; en-Nisâ 4/6, 135; el-Hac 22/28; el-Kasas 28/24.

13 el-Bakara 2/271, 273; et-Tevbe 9/60; Nûr 24/32; Fâtır 35/15; Muhammed 48/38; el-Haşr 59/8.

14 el-Kıyâmet 75/25.

15 Fâtır 35/15.

16 el-Bakara 2/273.

17 Nûr 24/32.

18 et-Tevbe 9/60.

19 İsfahânî, Müfredât, 2/200.

4. Allah'a muhtaç olmaktır. Hz. Mûsâ'nın, رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ "Ey Rabbim, bana vereceğin her hayra muhtacım."²⁰ şeklinde yapmış olduğu bu duada fakîr sözcüğü, Allah'a muhtaç olmak anlamına gelmektedir.²¹

Kur'ân-ı Kerîm'de fakîrliği ifâde eden sözcükler maddî veya manevî fakîrlik manasında kullanılmaktadır. Söz konusu âyetlerin bir kısmı manevî anlamdaki fakîrliğe temas etmektedir. Buna göre maddî ve manevî olarak insanların tamamı fakîrdir. Zira mutlak manada zengin olan sadece Yüce Allah'tır ve herkes O'na muhtaçtır.²²

Fakîrlikle ilgili âyetlerin çoğu ise maddî anlamdaki fakîrliğe dikkat çekmektedir. Nitekim Yüce Allah'ın kullarını fakîrlikle imtihanını²³ sadakaların Allah yolundaki fakîrlere verilmesini,²⁴ zekâtın verileceği sınıfların başında fakîrlerin yer almasını,²⁵ Hz. Mûsâ'nın kendisini fakîr olarak nitelemesini,²⁶ Medine'ye hicret eden muhacirlerin fakîr olmasını,²⁷ zenginlerin mallarında isteyenlerin ve istemeye çekinenlerin hakkının olmasını²⁸ ifâde eden âyetlerde fakîrlik maddî anlamda kullanılmaktadır.²⁹

Kur'ân'da fakîr sözcüğünün yerine "hâcet",³⁰ "ibnü's-sebîl",³¹ "ayle",³² "sâil",³³ "ilhâf",³⁴ "bâis",³⁵ "dank",³⁶ "muktur",³⁷ "darr",³⁸ "imlâk",³⁹ "kadr"⁴⁰

²⁰ el-Kasas 28/24.

²¹ İsfahâni, *Müfredât*, 2/199-200.

²² Fâtır 35/15.

²³ el-Bakara 2/155.

²⁴ el-Bakara 2/273.

²⁵ et-Tevbe 9/60.

²⁶ el-Kasas 28/24.

²⁷ el-Haşr 59/â.

²⁸ el-Meâric 70/24-25.

²⁹ Eskicioğlu, "Fakir", 12/129; Süleyman Uludağ, "Fakr", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/132.

³⁰ el-Haşr 59/9.

³¹ et-Tevbe 9/60.

³² et-Tevbe 9/28, ed-Duhâ 93/8.

³³ el-Meâric 70/24-25: ed-Duhâ 93/10.

³⁴ el-Bakara 2/273.

³⁵ el-Hac 22/28.

³⁶ Tâhâ 20/124.

ve "kabz"⁴¹ gibi kelimeler de kullanılmaktadır. Söz konusu kelimelerin bir kısmı fakîr sözcüğüyle eş anlamlı, bir kısmı ona yakın anlamlı, diğer bir kısmı ise bir şekilde onunla ilişkili bulunmaktadır. Ayrıca miskîn sözcüğü de birçok âyette fakîr kavramına yakın olan bir anlamda kullanılmaktadır.⁴² Fakîr ile miskîn kavramları arasındaki farkları ve ekonomik olarak hangisinin daha kötü olduğu, miskîn sözcüğünün inceleneyeceği bölümde ele alınacaktır.

Hz. Peygamber'in hadislerinde de fakîrlik meselesine ayrıntılı yer verilmiştir. O, hem fakîrliği istenmeyen bir durum olarak görmüş hem de bizzat kendisi onun fitnesinden Yüce Allah'a sığınmıştır.⁴³ Ayrıca fakîrliği Allah verdiğini⁴⁴ ve onun bir imtihan vesilesi olduğunu da söylemiştir.⁴⁵ Aynı zamanda helal ile haram sınırını tanımayan ve her şeyi unutturan fakîrlik gelmeden önce iyi işlerde acele etmeyi de öğütlemiştir.⁴⁶ Hz. Peygamber, fakîrliğin tehlikelerinden Allah'a sığındığı gibi zenginliğin tehlikesine de dikkat çekmiş, zenginliğin şerrinden Yüce Allah'a sığınmıştır.⁴⁷ Ayrıca zenginliği Allah'ın lütfettiğini⁴⁸ ve onun bir imtihan aracı olduğunu da vurgulamıştır.⁴⁹ Aynı zamanda sınır tanımayan ve azdıran zenginlik gelmeden önce de hayırlı işler yapmak için acele etmeyi tavsiye etmiştir.⁵⁰

³⁷ el-Bakara 2/236.

³⁸ el-Bakara 2/177, 214; Âl-i İmrân 3/134.

³⁹ el-En'âm 6/151; el-İsrâ 17/31.

⁴⁰ er-Ra'd 13/26; el-İsrâ 17/30; el-Kasas 28/82; er-Rûm 30/37.

⁴¹ el-Bakara 2/245; et-Tevbe 9/67.

⁴² el-Bakara 2/148; el-İsrâ 17/26; el-Kalem 68/24, el-Hâkka 69/34.

⁴³ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), "İstiâze", 32; Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, ts.), "Daavât", 77.

⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr, thk. Mustafa Dîb el-Buga (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1422/2001), "Zekât", 26; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, ts.), "Zekât", 17.

⁴⁵ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "İstiâze", 32; Tirmizî, *es-Sünen*, "Daavât", 77.

⁴⁶ Tirmizî, *es-Sünen*, "Zühd", 3.

⁴⁷ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "İstiâze", 32; Tirmizî, *es-Sünen*, "Daavât", 77.

⁴⁸ Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Zekât", 26; Müslim, Müslim, "Zekât", 17.

⁴⁹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "İstiâze", 32; Tirmizî, *es-Sünen*, "Daavât", 77.

⁵⁰ Tirmizî, *es-Sünen*, "Zühd", 3.

Hız. Peygamber'in yukarıdaki hadislerinden fakîrlik ile zenginliğin dinî ve ahlâkî yönünden hem yararları hem de zararları olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Hız. Peygamber üstünlüğün zenginlik ve fakîrlikte değil iman ve takvada olduğunu vurgulamaktadır. Zira fakîrlerin hakir görüldüğü, onlara değer verilmediğı ve ikinci sınıf insan muamelesinin yapıldığı bir dönemde o, her zaman fakîrlerin yanında yer almış ve onlara değer vermiştir. Nitekim Mekke müşrikleri Hız. Peygamber'in fakîr ve kimsesiz sahâbileri tarafından uzaklaştırması halinde kendisiyle görüşebileceklerini söylemişlerdi.⁵¹ Hız. Peygamber ise onların bu isteklerini kabul etmeyerek üstünlüğün, şerefin servet ve makamda değil; iman, takva ve güzel ahlakta olduğunu vurgulayarak inanmış fakîrlerin yanında yer almaya devam etmiştir. Hız. Peygamber'in fakîrleri gözetdiğine, sürekli teselli ettiğine, onlara moral ve değer verdiğine dair şu hadisi vermekle yetineceğiz: "En kötü yemek, zenginlerin davet edilip fakîrlerin çağrılmadığı velime yemeğidir."⁵² Hız. Peygamber'in bu hadisinde asıl anlatılmak istenen; fakîrlerin korunması, yedirilmesi, içirilmesi, ihtiyaçlarının karşılanması, haysiyetleriyle yaşamaları, itilip kakılmaması, horlanması ve haklarının ellerinden alınmamasıdır.

2. Miskîn

Kur'an'da zayıf ve güçsüzlüğü ifâde eden sözcüklerden biri de miskîn kavramıdır. Miskîn sözcüğü "hareket ettikten sonra durmak, ikamet etmek,⁵³ sakin olmak ve susmak"⁵⁴ gibi anlamlara gelen *s-k-n* fiilinden türemiştir. Bu kökün ism-i fâili miskîn şeklinde gelmektedir. Söz konusu kelime sözlükte "hiçbir şeye sahip olmayan,⁵⁵ düşkün, zelil ve âciz"⁵⁶ gibi manalara gelmekte-

⁵¹ el-Kehf 18/28.

⁵² Buhârî, *Câmi 'u's-sahîh*, "Nikâh", 72; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, nşr. Abdüvehhâb Abdüllatif, thk. Muhammed Mustafâ el-E'zamî (y.y.: Müessesetu Zâyid b. Sültân Âl Nihyân, 1382/1962), 8/"Velîme", 2009.

⁵³ İsfahânî, *Müfredât*, 1/487.

⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 13/211.

⁵⁵ İsfahânî, *Müfredât*, 1/487; Mehmet Halil Çiçek, *et-Te'ârîf ve't-te'âbir* (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2020), 252.

⁵⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Beirut: Muessesetu'r-Risâle, 2000), 14/309.

dir. Muhtaçlık, kişiyi hareketsiz hale getirdiğinden ve sürekli başka insanların yardımına muhtaç bıraktığından dolayı yoksullara miskîn denilmektedir.⁵⁷

Miskîn sözcüğü, Kur'ân'da tekil olarak "miskîn" ve "miskînen" şeklinde on bir; çoğul olarak da "mesâkîn" on iki âyette geçmektedir.⁵⁸ Miskîn sözcüğünün yer aldığı âyetlerde onların gözetilmesi ve onlara yardım edilmesi emredilmekte;⁵⁹ sevdiği malı miskînlere verenin erdemli, doğru ve takva sahibi kişiler olduğu vurgulanmaktadır.⁶⁰ Ayrıca Kur'ân'da zekât dışında gönüllü yapılacak iyiliğin miskinlere verilmesi tavsiye edilmekte;⁶¹ cennet nimetlerine ereceklerden ebrârın/iyilerin özellikleri arasında kendileri sevip istedikleri halde miskînleri yedirdikleri beyân edilmekte;⁶² kıtlık gününde yoksulluktan perişan olmuş miskînin doyurulması, sarp yokuşu aşmak şeklinde ifade edilmekte;⁶³ haklarının verilmesi, Allah'ın rızasına ermek isteyenler için en hayırlı amel diye nitelenmekte ve bu infakı yapanların gerçek kurtuluşa erenler olduğuna dikkat çekilmektedir.⁶⁴ Aynı zamanda Kur'ân'da miskînlere sahip çıkmamak, onları doyurmaya teşvik etmemek inanmayanların genel karakterleri arasında zikredilmekte,⁶⁵ bunu yapmanın cehenneme girmeye ve azap görmeye neden olacağına vurgu yapılmaktadır.⁶⁶

Kazandıklarını miskînlerle paylaşmak istemeyen bahçe sahiplerinin başına gelen ibretlik kıssa da Kur'ân'da yer almaktadır.⁶⁷ Bu kıssada bahçe sahipleri, miskînlere yardım etmemek için sabah erkenden gizlice ürün devşirmeye kalkmışlardır. Yüce Allah, onlara büyük bir ders vermek amacıyla bahçenin

⁵⁷ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidit-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvîli fi vücûhi't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdüsselam Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015), 1/219. Candan, Abdurrahman, Kavram Atlası İslam Hukuku I, (Ankara, Gazi Kitabevi, 2020), 98.

⁵⁸ Abdalbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 354.

⁵⁹ el-Bakara 2/83; en-Nisâ 4/36.

⁶⁰ el-Bakara 2/177.

⁶¹ el-Bakara 2/215.

⁶² el-İnsân 76/8.

⁶³ el-Beled 90/11-16.

⁶⁴ el-İsrâ 17/26; er-Rûm 30/38.

⁶⁵ el-Fecr 89/18; el-Maûn 107/1-3.

⁶⁶ el-Hâkka 69/34; el-Müddessir 74/44.

⁶⁷ el-Kalem 68/17-32.

ürünlerinden onları yoksun bırakmıştır.⁶⁸ Ayrıca Kur'ân'da masum bir insana iftira etmiş miskînlere bile yapılagelen yardımların kesilmemesi, onların bağışlanması ve hoş görülmesi istenmektedir.⁶⁹ Aynı zamanda varis olmayan miskînler miras taksiminde hazır bulunurlarsa onların da nasiplendirilmesi, gönüllerinin alınarak güzel söz söylenmesi tavsiye edilmektedir.⁷⁰

Mekkî ve Medenî sûrelerin hemen tamamına yayılmış olan ilgili ayetlerde, miskînlerin korunup gözetilmesi, haklarının muhafaza edilip topluma kazandırılması için gerekli tedbirleri aldığına, onların bağışlanmasına, gönüllerinin alınmasına, yapılan yardımların en hayırlı amel ve asıl iyilik olarak nitelendirilmesine; miskînlere yardım edenin erdemli, doğru, muttaki, gerçek kurtuluşa ereceğine ve cennetle nimetleneceğine dair emirlerin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca miskînlere sahip çıkmayanın, onları doyurmak için gayret göstermeyenin akıbetinin de bahçe sahiplerinin sonucu gibi olabileceği ve cehenneme girmeye sebep olabileceğine de etmektedir.

Yukarıdaki âyetlerden, *miskîn* sözcüğünün fakîr manasına da geldiği anlaşılmaktadır. Ancak zekâtın sarf yerlerini bildiren âyette fakîr ve miskîn sözcükleri birlikte yer almaktadır.⁷¹ Bundan dolayı âlimler, fakîr ve miskîn kavramlarını birbirinden farklı olarak değerlendirmektedir. Bu iki kelimenin aynı anlama geldiğini söyleyenler olmuşsa da âlimlerin çoğu, onları yoksulluk derecesi açısından farklı görmektedir. Her ikisinde de yoksulluk, düşkünlük, muhtaçlık ve zayıflık bulunmaktadır, ancak âlimler birbirlerine yakın birçok tanım yapmaktadır. İbn Abbâs (öl. 68/687), Mucâhid (öl. 103/721), Hasan Basrî (öl. 110/728), Ferrâ (öl. 207/822) ve Taberî (öl. 311/923) gibi bazı âlimler, fakîri "ihtiyaçlarını gizleyen ve dilencilik yapmayan"; miskîni ise "ihtiyaçlarını dilenerek temin eden kimse" olarak tarif etmişlerdir. Hz. Ömer (öl. 23/644) ve İkrime (öl. 104/722) de fakîri "Müslümanların fakîrleri"; miskîni ise "Ehl-i kitabın fakîrleri" şeklinde tanımlamışlardır. Dahhâk (öl. 105/723) fakîri "hicret eden fakîr Müslümanlar"; miskîni ise "hicret etmeyen yoksul Müslüman-

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Doğan, *İ'râbu'l- Kur'ân ve Me'âni'l- Kur'ân Açısından Kalem Sûresi ve Tefsiri* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 54-65.

⁶⁹ Nûr 24/22.

⁷⁰ en-Nisâ 4/8.

⁷¹ et-Tevbe 9/60.

lar” olarak tanımlamış, Katâde b. Diâme (öl. 117/735) ise fakîri “Müslüman muhtaçlar”; miskîni ise “bedeni sağlam olan muhtaçlar” şeklinde tarif etmiştir.⁷² Bu konuda mezhep imamaları arasında da ihtilaf bulunmaktadır. Her mezhep kendi görüşünü desteklemek ve diğer mezheplerin delillerini tenkit etmek için âyetlerden, hadislerden ve Arap şiirinden birçok örnek vermişlerdir.⁷³ Ancak bütün mezheplerin görüşlerini ve delillerini ele almak çalışmamızın sınırını aşacağından biz burada sadece Hanefî ve Şafiîlerin görüşlerine kısaca temas etmekle yetineceğiz.

Hanefîler fakîr kavramını “zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilecek imkâna sahip olan ancak gelirleri giderlerini karşılamayan ve nisap miktarı mala sahip olmayan kimse”; miskîni ise “hiçbir geliri ve malı olmadığı için ihtiyaçlarını dilenerek geçinen kimse” olarak tanımlamışlardır. Hanefîlere göre miskîn fakîrden daha muhtaç olduğu için onun durumu fakîrin durumundan daha kötüdür.⁷⁴ Hanefî mezhebinin önde gelen âlimlerden Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ve Muhammed'e (öl. 189/805) göre fakîr ile miskîn kelimeleri aynı anlama gelmektedir.⁷⁵ Şafiîler ise fakîr kavramını “kendisine ve bakmakla yükümlü olduğu bireylerin ihtiyaçlarına yetecek kadar malı ile kazancı olmayan kimse”; miskîni ise “kendisine ve bakmakla yükümlü olduğu bireylerin ihtiyaçlarına yetecek kadar kazancı olmadığı gibi sahip olduğu kazançla da zor geçi-

⁷² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 14/305-310; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, thk. Mecdî Bâzlûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 2/347-375; Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 2002), 5/57-58; Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd Begâvî, *Meâlimü't-Tenzîl* (Riyad: Dâru Tayyibe, 1997), 2/359-360.

⁷³ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ûm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1393), 2/71; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 3/159; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 3/8; Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 1420), 16/82-85; Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdunî - İbrâhîm el-Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, 1964), 8/162-175.

⁷⁴ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 3/8-9; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3/159; Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiküt-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 1/688.

⁷⁵ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3/159; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/82.

nebilen kişi” olarak tarif etmişlerdir. Dolayısıyla Şafiilere göre fakîr miskinden daha muhtaçtır. Zira fakîrin durumu miskîninin durumundan daha kötüdür.⁷⁶

3. Yetim

Kur’ân’da zayıf ve güçsüzlüğü ifâde eden sözcüklerden bir diğeri de *yetim* kelimesidir. Bu kelime, sözlükte “tek başına kalmak, yalnız olmak” anlamına gelen *yütm* masdârından türemiştir.⁷⁷ Tekil bir kelime olan *yetimin* çoğulu *أيتام*, *يَتَامَى* ve *يَتِيمَةٌ* şeklinde gelmektedir.⁷⁸ Aslında söz konusu sözcük, çeşitli nesnelere tekliğini ifâde etmek için kullanılır. Nitekim Araplar bu anlamda “eşi benzeri olmayan inciyi, incinin kaynağı mercandan kopmasını” ifâde etmek için

درة يتيمة tabirini kullanmışlardır. Ayrıca “diğer evlerden kopuk olan eve, öncesinde ve sonrasında şiir olmayan mısraya” *بيت يتيم* deyimini de tek başına kalma anlamında kullanmışlardır.⁷⁹ Bu sözlük anlamından hareketle ergenlik çağına ulaşmadan önce babasını kaybedene “yetim”,⁸⁰ annesini kaybedene “‘aciyy”, hem babasını hem de annesini kaybedene ise “latîm” denilir.⁸¹ Türkçe’de ise babasını kaybeden çocuğa “yetim”;⁸² annesi ölmüş olan çocuğa da “öksüz” denilir.⁸³

⁷⁶ Şâfiî, *el-Üm*, 2/71; Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 3/159; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 3/8; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 16/82-85; Kurtubî, *el-Câmi’u li ahkâmi’l-Kur’ân*, 8/168-175.

⁷⁷ Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, thk. Mahmûd Hâtr (Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1995), 745; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 12/645; Ebû’l-Feyd Muhammed b. Muhammed b. ‘Abdurrezâk el-Hüseynî Zebîdî el-Murtadâ, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhîri’l-Kâmûs* (b.y.: Dâru’l-Hidâye, ts.), 34/134.

⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 12/645.

⁷⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 2/544.

⁸⁰ Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 8/140; İsfahânî, *Müfredât*, 2/544; Râzî, *Muhtârü’s-Sihâh*, 745; Curcânî, *Ta’rifât*, 254; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 12/645; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhîri’l-Kâmûs*, 34/134.

⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 12/645; Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhîri’l-Kâmûs*, 34/134.

⁸² Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (b.y.: İz Yayıncılık, 1996), 1144.

⁸³ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 874; Arı, “Yetim”, 501-503.

Yetim sözcüğü, Kur'ân'da on iki farklı sûrede, yirmi iki âyette yirmi üç defa geçmektedir. Beş âyette "yetîm", üç âyette "yetîmen", bir âyette "yetîmeyni" ve on dört âyette ise "yetâmâ" şeklindedir.⁸⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de kişiler arasında güven ve kardeşlik hislerini pekiştiren, toplumsal yapıyı güçlendiren, toplumdaki güveni artıran ve sosyal dokuyu sağlamlaştıran birçok temel ilke bulunmaktadır.⁸⁵ Bu temel ilkelerinden biri yetimin korunup gözetilmesi ve erdemli bir hayat sürmesinin sağlanmasıdır. Nüzûl döneminin ilk yıllarından itibaren Kur'ân'da, yetimlerin yetiştirilmesine, haklarının gözetilmesine ve onurlarının korunmasına yönelik birçok hüküm bulunmaktadır. Yetim kavramının yer aldığı âyetlerde yetimlere adaletle davranılmasına,⁸⁶ evlenme yaşına gelip mallarını akılcıca kullanma yeteneğine ulaştıklarında şahitler huzurunda mallarının kendilerine teslim edilmesine,⁸⁷ mehirlerinin verilmesine,⁸⁸ mallarını almak için yetimlerle evlenip onlara haksızlık yapılmamasına,⁸⁹ mallarının korunup gözetilmesine dikkat çekilmekte;⁹⁰ farz infak dışındaki iyiliğin yetimlere verilmesi tavsiye edilmekte;⁹¹ sevdiği yemeği yetimlere ikram edenlerin cennet nimetlerinden istifade edecekleri beyân edilmekte;⁹² sevdiği malı yetimlere verenler erdemli, doğru ve muttaki kişi olarak nitelenmekte;⁹³ açlık gününde akraba olan yetimin doyurulması, sarp yolu aşmak olarak ifâde edilmektedir.⁹⁴ Ayrıca Kur'ân'da savaş ile elde edilen hem ganimetten⁹⁵ hem de savaşız elde edilen feyden⁹⁶ yetimlere pay ayrıldığı bildirilmektedir. Aynı zamanda Kur'ân'da, Yüce Allah'ın verdiği

⁸⁴ Abdalbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 770.

⁸⁵ Mehmet Halil Çiçek, *Farklı Kültürlerin Birlikte Yaşama Formülü* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2008), 13-14; Mehmet Zeki Doğan, "Kur'ân'ın İnanmayanlara Sunduğu Haklar", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (25 Aralık 2020), 69.

⁸⁶ en-Nisâ 4/3.

⁸⁷ en-Nisâ 4/6.

⁸⁸ en-Nisâ 4/127.

⁸⁹ en-Nisâ 4/127.

⁹⁰ en-Nisâ 4/2, 6, 10; el-İsrâ 17/34; el-Kehf 18/82.

⁹¹ el-Bakara 2/215.

⁹² el-İnsân 76/8.

⁹³ el-Bakara 2/177.

⁹⁴ el-Beled 90/11-16.

⁹⁵ el-Enfâl 8/41.

⁹⁶ el-Haşr 59/7.

nimetleri yetimlere ikram etmemek, onlara karşı ilgisiz davranmak,⁹⁷ kötü muamelede bulunmak,⁹⁸ onları itip kakmak ve küçümsemek kınanmakta;⁹⁹ yetim malının yenilmesi büyük günahlardan sayılmakta;¹⁰⁰ mallarını haksız yere yiyenlerin karınlarını ateşle dolduracakları ve aevli bir ateşe girecekleri bildirilmektedir.¹⁰¹

Yetimliği bizzat yaşamış olan ve yetimliğin bütün sıkıntılarını ruhunda hisseden Hz. Peygamber de yetimlerin hukuku üzerinde önemle durmuştur. Nitekim Hz. Peygamber hayatı boyunca yetimlerin yanında yer almış, haklarının titizlikle korunup gözetilmesine çok önem vermiş ve haklarını yemekten herkesi şiddetli bir şekilde sakındırmıştır.¹⁰² Ayrıca yetimlerin bakımını bizzat üstlenen Hz. Peygamber,¹⁰³ yetime sahip çıkanın cennette kendisiyle beraber olacağına,¹⁰⁴ affedilmeyecek bir suç işlemediği takdirde Allah'ın mutlaka yetimi doyuracağını cennete koyacağına,¹⁰⁵ Allah rızası için yetimin başını okşayan kişinin, elinin değdiği her saç teline karşılık sevap alacağına,¹⁰⁶ içinde yetime iyi davranılan evin en hayırlı ev olduğuna¹⁰⁷ ve kalbinin yumuşamasını isteyen kişiye de yetimin başını okşamasını tavsiye etmiştir.¹⁰⁸ Aynı zamanda o yetimlere kötü davrananları şiddetli bir şekilde uyarılmış;¹⁰⁹ mallarını haksız yere yemeyi de helak edici yedi büyük günahlardan biri saymış¹¹⁰ ve içinde yetime kötü muamelede bulunan evi, en hayırsız ev olarak nitelemiştir.¹¹¹

⁹⁷ el-Fecr 89/17.

⁹⁸ ed-Duhâ 93/9.

⁹⁹ el-Maûn 107/2.

¹⁰⁰ en-Nisâ 4/6.

¹⁰¹ en-Nisâ 4/10.

¹⁰² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdalbâki (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.), "Edeb", 6.

¹⁰³ Müslim, *Müslim*, "Cum'a", 43.

¹⁰⁴ Müslim, *Müslim*, "Zühd", 42.

¹⁰⁵ Tirmizî, *es-Sünen*, "Birr", 14.

¹⁰⁶ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb b. Muharrem el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 36/476.

¹⁰⁷ İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "Edeb", 6.

¹⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/21.

¹⁰⁹ İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "Edeb", 6.

¹¹⁰ Buhârî, *Câmi 'u's-sahîh*, "Vasâya", 24; Müslim, *Müslim*, "İman", 145; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Vasâya", 10.

¹¹¹ İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "Edeb", 6.

Yukarıdaki âyet ve hadislerinden İslâm'ın, toplumun en güçsüz kesimlerinden biri olan yetimlerin yedirilmesi, içirilmesi, evlendirilmesi, ihtiyaçlarının karşılanması, onurlu bir hayat yaşaması ve bütün haklarının korunması üzerinde ısrarla durduğu görülmektedir. Ayrıca yetimlere yapılan iyiliklerin günahların bağışlanmasına, kalbin yumuşamasına ve cennete girmeye vesile olacağı da anlaşılmaktadır. Aynı zamanda yetimlerin itilip kakılması, horlanması, haklarının ve mallarının haksız bir şekilde ellerinden alınması dakinanmaktadır.

4. Köle

Köle sözcüğü de zayıf ve güçsüzlüğü ifâde eder. Eski çağlardan beri yüzünde ekonomik, sosyal ve hukuk yönünden hür insanlara göre daha aşağı bir statüye sahip olan köle sınıfını ifâde etmek için birçok kelime kullanılmıştır. Bu sınıfın erkek köleleri "‘abd",¹¹² "rakîk",¹¹³ "rakabe" ve "mamlûk";¹¹⁴ kadın köleleri ise "câriye",¹¹⁵ "eme" ve "mamlûke" gibi kavramlarla ifade edilmiştir.¹¹⁶

Kur'an'da köle anlamına gelen birçok kelime bulunmaktadır.¹¹⁷ Bunların başında erkek köleyi ifâde eden "‘abd" sözcüğü gelmektedir. "‘Abd" kelimesinin kökünden türemiş olan ibadet ile ubûdiyyet mefhumunda kulluk ve itaat anlamı da vardır. Zira kişi Allah'a kulluk ve itaat ediyorsa buna ibadet denir. Bu şekilde Allah'a ibadet edene ise 'abd/kul, yani hür insan denir. Kişi Allah dışında başka bir şeye ibadet veya itaat ediyorsa, buna köle denir.¹¹⁸

"‘Abd" sözcüğü Kur'an'da dört farklı anlama gelmektedir. Bu manalardan biri o günün şartlarında alınıp satılabilen köledir. Söz konusu sözcük, köle anlamında Kur'an'da dört defa geçmektedir.¹¹⁹ Öldürülenler hakkında

¹¹² Ferâhîdî, *Kitâbu'l-‘Ayn*, 2/48.

¹¹³ Ebû Hansur Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed 'Ûd Murra' b (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-‘Arabî, 2001), 8/230.

¹¹⁴ Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, 267.

¹¹⁵ İbrâhîm Mustafâ vd., *el-Mu'cemü'l-vasîf* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1972), 1/119.

¹¹⁶ Hamîdullah, "Abd", 1/57.

¹¹⁷ el-Bakara 2/221; en-Nisâ 4/3; Nûr 24/32; el-Mâide 5/89; et-Tevbe 9/60.

¹¹⁸ Hamîdullah, "Abd", 1/57.

¹¹⁹ el-Bakara 2/ 2/178, 221; en-Nahl 16/75; Nûr 24/32.

kıyasın gerekli olduğunu ifâde eden يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحَرْ بِالْحَرْ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kıyas size farz kılındı. Hüre hüre, köleye köle...”¹²⁰ âyetinde “‘abd” sözcüğü köle anlamında kullanılmıştır.

“‘Abd” sözcüğünün Kur’ân’daki manalarından biri de yaratılış itibariyle kuldur. Bu da sadece Allah’a özgüdür. Yüce Allah şu sözüyle bütün varlıkların kendi kulları olduğuna dikkat çekmektedir:

إِنَّ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَنِ عَبْدًا “Göklerde ve yerde olan herkes, Rahmân’a kul olarak gelecektir.”¹²¹

“‘Abd” sözcüğü Kur’ân’da ibadet ve hizmet eden anlamında da kullanılmıştır.¹²² Hz. Eyyûb’un Allah’a samimi bir şekilde ibadet ettiğini vurgulayan وَأَذْكُرُ عَبْدَنَا أَيُّوبَ “Kulumuz Eyyûb’u da an...”¹²³ âyetinde “‘abd” sözcüğü Allah’ın samimi kulu anlamında kullanılmıştır.

Kur’ân’da, dünya ve dünya malına kul olma anlamına gelebilecek şu ayet de oldukça dikkat çekicidir. أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ “Hevasını ilâh edineni görmedin mi?...”¹²⁴ âyetinde ifâde edildiği üzere kişi rabbine değil, nefsinin arzusuna uymuş; dolayısıyla dünya ve onun geçici menfaatine kul olmuştur.

Kur’ân’da kadın köle/cariye anlamına gelen “eme”¹²⁵ ve çoğulu “imâ” sözcükleri de iki defa geçmektedir.¹²⁶ Ayrıca Kur’ân’da kadın köle manasına

¹²⁰ el-Bakara 2/178.

¹²¹ Meryem 19/93.

¹²² Geniş bilgi için bkz. Karakuş, Abdulkadir. *İbadet Esaslarıyla İlgili Kur’an Kavramları*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021. 13-26.

¹²³ Sâd 38/41.

¹²⁴ el-Câsiye 45/23.

¹²⁵ Muhammed Cemâluddîn Kâsimî, *Mehâsinu’t-te’vîl*, thk. Muhammed Bâsil (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1418), 2/116; Muhammed Tâhir İbn ‘Aşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Beyrut: Mûessesetü’t-Târih, t.s.), 2/361.

¹²⁶ el-Bakara 2/221; Nûr 24/32.

gelen *مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ* "elinizin sahip olduğu",¹²⁷ *مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ* "elinizin sahip olduğu",¹²⁸ *مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ* "ellerinin sahip olduğu",¹²⁹ ve *مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ* "ellerinin sahip olduğu",¹³⁰ terkip halindeki ifâdeler de on üç defa yer almaktadır. Aynı zamanda hem kadın hem de erkek köle anlamına gelen "rakabe" sözcüğü dört sûrede altı;¹³¹ "rikâb" kelimesi de Kur'ân'da üç defa geçmektedir.¹³²

Kölelik sistemi, eski medeniyetlerden beri yeryüzünde yaygın olarak devam eden bir olguydu. Nüzûl döneminde de sosyal bir olgu olarak var olan kölelik, Kur'ân'ın ne öngördüğü ne de teşvik ettiği bir sistemdir. Kur'ân, sosyal bir gerçeklik olan kölelik sistemini tamamen kaldırmamış, ancak bu sistemin sun'î kaynaklarını kaldırmış, mevcut kölelerin durumunu iyileştirmiş ve tedricî tedbirlerle onu tasfiye etmek için hem devleti hem de Müslümanları köleliği bitirmeye teşvik etmektedir. Bu amaçla, Yüce Allah'a yakınlaşma vesilesi sayarak Müslümanları daima köleleri âzat etmeyi öğütlemekte¹³³ ve köle âzat etmeyi sarf yokuşu aşmak olarak tanımlamaktadır.¹³⁴ Ayrıca Kur'ân, kölelik sistemini sona erdirmek için hatâen adam öldürmek,¹³⁵ yemini yerine getirmemek¹³⁶ ve zihâr yapmak¹³⁷ gibi suç ve günahları işleyenlere keffâret olarak köleleri âzat etmeyi dinî bir zorunluluk haline getirmektedir. Köleleri mükâtebe yoluyla âzat etmek¹³⁸ ve devlet gelirlerinin bir kısmını onlara tahsis etmek¹³⁹ gibi bazı durumlarda da köleleri âzat etmeyi tavsiye etmektedir. Aynı zamanda Kur'ân, anne-baba ve akraba ile birlikte kölelere de iyilik etmeyi

¹²⁷ el-Ahzâb 33/50, 52.

¹²⁸ en-Nisâ 4/3, 24, 25, 35, 36; Nûr 24/33; er-Rûm 30/38.

¹²⁹ en-Nahl 16/71; el-Mü'minûn 23/6; el-Ahzâb 33/50; el-Meâric 70/30.

¹³⁰ Nûr 24/31; el-Ahzâb 33/55.

¹³¹ en-Nisâ 4/92; el-Mâide 5/89; el-Mücâdele 58/3; el-Beled 90/13.

¹³² el-Bakara 2/177; et-Tevbe 9/60; Muhammed 47/4.

¹³³ el-Bakara 2/177.

¹³⁴ el-Beled 90/11-16.

¹³⁵ en-Nisâ 4/92.

¹³⁶ el-Mâide 5/89.

¹³⁷ el-Mücâdele 58/3.

¹³⁸ Nûr 24/33.

¹³⁹ et-Tevbe 9/60.

emretmekte;¹⁴⁰ onların da hür insanlar gibi evlenme hakkına sahip olduğunu vurgulamaktadır.¹⁴¹

Kölelere karşı alçak gönüllü olan Hz. Peygamber'in hadislerinde de kölelik meselesine ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber ölüm döşeğindeki tavsiyesinde bile kölelerin haklarının titizlikle korunup gözetilmesine çok önem vermiş; onlara insanca muamele edilmesini ısrarla tavsiye etmiş ve haklarını yemekten herkesi şiddetli bir şekilde sakındırmıştır.¹⁴² Bu amaçla Hz. Peygamber, kölelerin müminlerin kardeşleri olduğunu vurgulayarak onlara iyi muamelede bulunmayı, kişinin yediğinden yedirmeyi ve giydiğinden giydirmeyi emretmiş; onlara kötü söz söylemeyi, hakaret etmeyi, anne babaları sebebiyle onları kınamayı ve güç yetiremeyecek şeyleri onlara yüklemeyi yasaklamıştır.¹⁴³ Ayrıca kölelere karşı büyük bir tevâzuya sahip olan Hz. Peygamber,¹⁴⁴ köleleri âzat etmeyi en faziletli işlerden saymış¹⁴⁵ ve onları âzat edenlerin cehennemden kurtulup cennete gireceklerine dikkat çekmiştir.¹⁴⁶

Görüldüğü gibi Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in, toplumda sosyal ve ekonomik birçok yönden durumu zayıf olan kölelerin hakkını titizlikle koruyup gözetmeyi, kölelere iyi muameleyi, merhametle davranmayı, yediğinden yedirmeyi ve giydiğinden giydirmeyi emretmesi; onlara kötü söz söylemeyi, hakaret etmeyi, güç yetiremeyecek yükleri yüklemeyi, onları dövmeyi şiddetli bir şekilde yasaklaması gibi hukukî düzenlemeler, zamanla kölelik sisteminin ortadan kalkmasına zemin hazırlamıştır.

5. Müstaz'af

Müstaz'af sözcüğü de Kur'an'da zayıf ve güçsüzlüğü ifade eden bir diğer kavramdır. Kuvvet sözcüğünün zıddı olan "da'f" veya "du'f" kökünden tü-

140 en-Nisâ 4/36.

141 Nûr 24/32.

142 Ebû Dâvûd, es-Sünen, "Edeb", 124; İbn Mâce, Sünen-i İbn Mâce, "Vasâyâ", 22.

143 Müslim, Müslim, "Eymân", 40; Ebû Dâvûd, es-Sünen, "Edeb", 124; Tirmizî, es-Sünen, "Birr", 29.

144 Buhârî, Câmi'u's-sahih, "Edeb", 61; İbn Mâce, Sünen-i İbn Mâce, "Zühd", 16.

145 Müslim, Müslim, "İmân", 136; İbn Mâce, Sünen-i İbn Mâce, "İtk", 4.

146 Buhârî, Câmi'u's-sahih, "Keffârât", 5; Müslim, Müslim, "İmân", 136.

reyen ve "istif'âl" kalıbından bir sıfat olan müstaz'af kelimesi, "ezilen, zayıf ve aciz bırakılan" demektir.¹⁴⁷ Bu kavramın esas anlamı zayıflık ve güçsüzlüktür. Bundan dolayı güçsüz, kolay kırılan ve dayanıksız olan her şey, zayıf olarak nitelenebilmektedir. Zayıflık ise hem akılda hem bedende hem de hâl/düşünce de olabilmektedir.¹⁴⁸

D- 'a-f fiili ve türevleri Kur'ân-ı Kerîm'de toplam elli iki defa geçmektedir.¹⁴⁹ Müstaz'af kelimesi ise üç defa "el-müstad'afîn",¹⁵⁰ bir yerde "müstad'afîn"¹⁵¹ bir yerde de "el-müstad'afûn" olarak geçmektedir.¹⁵²

Müstaz'af kelimesi Kur'ân'da zayıf ve güçsüz olan İsrailoğulları'nın, büyüklük taslayan Firavun ve ordusunun topraklarına varis olduklarını haber vermektedir.¹⁵³ Ayrıca müstaz'af sözcüğü Kur'ân'da hicret etme imkânı bulamayan müminlerin, imanlarından dolayı müşrikler tarafından ezilen, çeşitli işkencelere maruz kalan çaresiz erkek, kadın ve çocukları ifade etmek için kullanılmaktadır. Yüce Allah, müşriklerin zulüm ve baskıları altında yaşamak zorunda kalan söz konusu müstaz'afı kurtarmak için Müslümanları savaşa teşvik etmektedir.¹⁵⁴ Aynı zamanda merhametsiz velilerin eline düşen ve hakkını korumaktan âciz kalan çaresiz erkek çocuklar da Kur'ân'da müstaz'af olarak belirtilmektedir.¹⁵⁵ Hicret etme imkânları olduğu halde inanmayanlarla birlikte yaşamayı tercih edenleri ifade etmek için de Kur'ân'da müstaz'af kelimesi kullanılmaktadır. Müşriklerle birlikte zillet ve zaaf içinde yaşamayı tercih edenler Kur'ân'da "kendilerine yazık edenler olarak" kınanmaktadır.¹⁵⁶ Zira elinde hicret etme imkânı varken inanmayanlar arasında yaşamak; onların baskılarına ve hakaretlerine razı olmak; Müslümanlara karşı savaş-

¹⁴⁷ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 1/281-282; Ebî Hüseyin 'Ahmed b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Meşkâ'yîsi'l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (y.y.: İtihâdu'l-Kitâbi'l-'Arab, 2002), 1/326; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 9/203.

¹⁴⁸ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 2/281; İsfahânî, *Müfredât*, 2/10.

¹⁴⁹ Abdalbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 420-421.

¹⁵⁰ en-Nisâ 4/75, 98, 127.

¹⁵¹ en-Nisâ 4/97.

¹⁵² el-Enfâl 8/26.

¹⁵³ el-A'râf 7/137; el-Kasas 28/5.

¹⁵⁴ en-Nisâ 4/75.

¹⁵⁵ en-Nisâ 4/127.

¹⁵⁶ en-Nisâ 4/97.

mak, onların düşüncelerini benimsemek demektir. Müslümanların hicretten önce zayıf ve güçsüz olduğuna dikkat çekmek için de müstaz‘af sözcüğü Kur‘ân‘da yer almaktadır. Müslümanlar Mekke‘de inanmayanlara karşı koyacak güç ve kuvvete sahip olmadıkları için müstaz‘af bir konumdaydılar. Ancak Bedir savaşından sonra Yüce Allah, inanları güvenli bir şehirde barındırmış, temiz şeylerle rızıklandırmış ve yardımıyla onları desteklemiştir. Böyle Müslümanlar, Yüce Allah‘ın yardımıyla müstaz‘af kimliğinden kurtulmuşlardır.¹⁵⁷

Kur‘ân‘da müstaz‘af kavramıyla yakın ve zıt anlamlı olan bazı sözcükler de yer almaktadır. “Başkasından kopuk olan topluluk” anlamına gelen¹⁵⁸ “şirzime” kelimesi müstaz‘af kelimesiyle yakın anlamlı olarak geçmektedir.¹⁵⁹ Ayrıca “en düşkün, ayak takımı, bayağı kimseler” anlamına gelen “erzel” sözcüğü¹⁶⁰ de Kur‘ân‘da müstaz‘af kavramıyla yakın anlamda yer almaktadır.¹⁶¹ Yine “insanın sahip olmadığı bir şeyle kendini övmesi, büyüklük taslaması, kendini mal ve kuvvetiyle üstün görmesi”¹⁶² gibi anlamlara gelen “mütekebbir”¹⁶³ ve “nimet içinde bolluk, rahatlık ve genişlik” manasına gelen¹⁶⁴ “mütref”¹⁶⁵ “sözcükleri ise müstaz‘af kavramının zıt anlamlısı olarak geçmektedir.

Müstaz‘af kavramı Hz. Peygamber‘in hadislerinde de yer almaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, toplumda zayıf düşürülen, hakir görülen ve küçümse- nen müstaz‘afların kurtarılmasını kendine bir vazife görmüştür. Bu amaçla Hz. Peygamber, Taif‘ten üzgün bir şekilde dönerken yapmış olduğu “Allahım! Sen benim Rabbimsin, Senden başka ilâh yoktur. Sen müstaz‘afların Rabbisin. Benim de Rabbimsin. Beni kime bıraktın?...”¹⁶⁶ duasında, kendisini de müstaz‘aflardan saymıştır. Ayrıca Hz. Peygamber, Velîd b. Velîd, Seleme

¹⁵⁷ el-Enfâl 8/26.

¹⁵⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 1531.

¹⁵⁹ eş-Suarâ 26/54.

¹⁶⁰ Ferâhîdî, *Kitâbu‘l-‘Ayn*, 8/180; İsfahânî, *Müfredât*, 1/397.

¹⁶¹ Hûd 11/27; eş-Suarâ 26/111.

¹⁶² İsfahânî, *Müfredât*, 2/278.

¹⁶³ el-Bakara 2/34, 87; Fâtr 35/43; Fussilet 41/15; el-Ahkâf 46/20; Nûh 71/7.

¹⁶⁴ Ferâhîdî, *Kitâbu‘l-‘Ayn*, 8/114.

¹⁶⁵ Hûd 11/116; el-Enbiyâ 21/13; el-Mü‘minûn 23/33, 64.

¹⁶⁶ Mûsâ Şahîn Lâşin, *Fethu‘l-mun‘im şerhi Sahîhi Müslim* (y.y.: Dâru‘ş-Şurûk, 2002), 7/310.

b. Hişâm, ‘Ayyâş b. Ebî Rabi‘a ve Mekke’deki diğer müstaz‘afların kurtulması için dua etmiştir.¹⁶⁷ Aynı zamanda Hz. Peygamber, Ebû Cendel¹⁶⁸ ve Ebû Besîr’e sabretmelerini tavsiye ederken de müstaz‘af kavramına yer vermiştir.¹⁶⁹

Yukarıdaki bütün âyet ve hadislerden, ezilen, sömürülen, hor görülen ve hakları ellerinden alınan bütün müstaz‘afların korunması için Kur’an ve hadislerin, Müslümanları sorumlu tuttuğu görülmektedir. Ayrıca kavmi içerisinde dışlanan, küçük düşürülen ve çeşitli eziyetlere maruz kalan müstaz‘aflardan da dinlerini rahatça yaşayabilecekleri bir yere hicret etmeleri; inandıkları değerler için müstekbirlere karşı direnmeleri, İslâmî bir duruş sergilemeleri istenmektedir. Aynı zamanda hicret etme imkânları olduğu halde dünyevî bazı çıkar ve zaaflarından dolayı hicret etmeyen; inanmayanların değer yargılarını ve anlayışlarını benimseyen; müstekbirlere karşı bir tavır ve duruş ortaya koymayan; zalimlerin zulmüne rıza gösteren ve onların haksızlıklarına ses çıkarmayan; fesat ve bozgunculuğun hâkim olduğu bir toplumda yaşamayı tercih eden; bu gidişattan memnun olan; din ve değerleri adına herhangi bir kaygısı olmayan işbirlikçi müstaz‘afların da uyarıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

İnsanlar arası ilişkileri hak, adalet, eşitlik, fazilet ve merhamet gibi evrensel ilkeler üzerinde inşa edilmesini emreden Kur’an, her insanı değerli bir varlık olarak görür. Kur’an’ın insanlara ne kadar değer verdiğini daha iyi anlayabilmek için onun toplumdaki zayıf ve güçsüzlere verdiği değere bakmak gerekir. Zira Kur’an’ın, toplumun en zayıf kesimlerine din, ırk, cinsiyet ve sosyal statü gibi beşerî özellikleri ölçüt yapmaksızın değer vermesi bunun açık bir delilidir. Bu anlamda Kur’an, toplumda güçlünün eliyle ezilen, hor görülen, onurları hiçe sayılan ve çeşitli işkencelere maruz kalan güçsüz insanların onurlu bir şekilde yaşamalarını sağlamak; hak ve hukuklarını muhafaza etmek; yaşam standartlarını ve sosyal seviyelerini yükseltmek amacıyla asırlar

¹⁶⁷ Buhârî, *Câmi‘u’s-sahîh*, “Deavât”, 58; Müslim, *Müslim*, “Mesâcid”, 54.

¹⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/219.

¹⁶⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *Sünenü’l-Beyhekî el-kübrâ*, thk. Muhammed ‘Abdulkâdir ‘Atâ (y.y.: Mektebetu Dâru’l-Bâz, 1994), 9/227.

önce çeşitli düzenleme ve müeyyideler getirerek çok boyutlu olan bu problemi çözüme kavuşturmaya yönelik adımlar atmıştır.

Kur'ân, hem toplumdaki zayıf ve güçsüzlere hem de diğer Müslümanlara birtakım görevler yüklemektedir. Kur'ân, zayıf ve güçsüzlerden inandıkları değerler için mücadele etmelerini; küfre ve zulme karşı direnip sabretmelerini beklemektedir. Ayrıca evrensel bir himaye ve barındırma anlayışını yerleştirmek maksadıyla, dünyanın dört bir tarafında din, dil, ırk ve mezhep farkı gözetmeksizin hakları ellerinden alınan, ezilen, sömürülen ve hor görülen güçsüzlerin korunmasından da bütün Müslümanları sorumlu tutmaktadır. Bu yüzdendir ki Kur'ân, yeryüzünde var olan haksızlıkların, ıstırapların, adaletsizliklerin, açlıkların, susuzlukların ve dökülen kanların durdurulmasını Müslümanlardan istemektedir.

Ahlâkî, siyasi, ekonomik ve kültürel vb. birçok boyutlu bir problem olan zayıf ile güçsüzlerin sorununun çözümüne yönelik Kur'ân'ın ortaya koyduğu temel prensiplerin ve Hz. Peygamber'in döneminde tatbik edilen uygulamaların büyük önem taşıdığı ortadadır. Zira İslâm, bireyler arasındaki adil gelir dağılımını ve sosyal adalet sistemini gerçekleştirmek; güçsüzlerin problemini bertaraf etmek için çeşitli yöntemler ve pratik öneriler sunmaktadır. İslâm'ın uyguladığı önemli önerilerinden biri de zekât, sadaka, infak ve her türlü kefarete gibi maddî yardımlarla zayıf ve güçsüzlerin desteklenmesidir. İslâm'ın toplumda mağdur edilen güçsüzlerin problemini çözüme uyguladığı metotlardan bir diğeri de onların manevî olarak desteklenmesidir. Nitekim İslâm, üstünlüğün güç, kuvvet, zenginlik ve fakîrlikte değil; iman ve takvada olduğunu vurgulamaktadır. Bundan dolayı Hz. Peygamber de toplumda ikinci sınıf insan muamelesi gören fakîr, miskîn, yetim, köle ve müstaz'afaların yanında her zaman yer almış; onları maddî ve manevî olarak desteklemiştir. Ayrıca İslâm, devlet gelirlerinin bir kısmını müstahak olan insanlara tahsis etmek, insanların israftan kaçınmalarını öğütlemek, inananların kardeş olduğunu ve birbirlerinin dertleriyle dertlenmeleri gerektiğini bildirmek; akrabalık ve komşuluk ilişkileriyle güçsüzlere gerekli yardımın yapılmasını emretmek gibi çeşitli yöntemlerle toplumdaki güçsüzlerin sorunlarını çözüme çalışmıştır.

Kaynakça

- Abdübâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li alfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, ts.
- Ağırman, Cemal. "Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/2 (2007), 9-43.
- Ağırman, Mustafa. "Hz. Peygamber'in Evindeki Yetimler". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 7 (2020), 155-158.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb b. Muharrem el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Akdemir, Hikmet. "Kur'ân ve Sünnet Ekseninde Kölelerin Hadim Edilmesine Yaklaşımı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/21 (2009), 29-39.
- Aktaş, Beytullah. "Zekâtın Harcama Kalemlerinden Fakîr ve Miskin Kavramlarının Kur'ân Bağlamında Yeniden Tanımlanması". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Şanlıurfa* 20/33 (2015), 106-129.
- Altuntaş, Abdurrahman. "Kur'an'ı Kerim'de Müstaz'af Kavramı". *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 11/5 (2016), 533-566.
- Arı, Abdüsselam. "Yetim". *DİA*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013, 43/501-503.
- Baran, Şafak. *Felsefenin Gözüyle Kuran'da Kölelik ve Câriyelik*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Begâvî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd. *Meâlimü't-Tenzîl*. 4 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *Sünenü'l-Beyhekî el-kübrâ*. thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ. 10 Cilt. y.y.: Mektebetu Dâru'l-Bâz, 1994.
- Boz, Mehmet Naim. "Kur'an ve Hadis Ekseninde Yetime Bakış". *Dini Araştırmalar Dergisi* 23/57 (2020), 232-250.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Zühêyr b. Nasr. thk. Mustafa Dîb el- Buga. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1422/2001.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Curcânî, Şerif. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013.
- Çiçek, Mehmet Halil. *et-Te'ârîfü ve't-te'âbiru*. Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2020.
- Çiçek, Mehmet Halil. *Farklı Kültürlerin Birlikte Yaşama Formülü*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Basım., 2008.
- Doğan, İshak - Ali, Öge. "Dildeki Anlam Genişlemelerinin Bazı Kur'ânî Kavramların Anlaşılmasına Etkisi: Mustaz'af Kelimesi Örneği". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/1 (2021), 495-516.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İz Yayıncılık, 1996.
- Doğan, Mehmet Zeki. *İ'râbu'l- Kur'ân ve Me'âni'l- Kur'ân Açısından Kalem Sûresi ve Tefsiri*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Doğan, Mehmet Zeki. "Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Muhammed Dışındaki Peygamberlere Yapılan Uyarıların Analizi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (25 Haziran 2021), 102-135. <https://doi.org/10.32950/rteuifd.908039>
- Doğan, Mehmet Zeki. *Kur'ân'ın Bilimsel İ'câzı*. İstanbul: Hiper Yayın, 2021.
- Doğan, Mehmet Zeki. "Kur'ân'ın İnanmayanlara Sunduğu Haklar". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (25 Aralık 2020), 68-86. <https://doi.org/10.34085/buifd.780891>
- Duman, Mehmet Zeki. "İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2011), 1-54.
- Düzgün, Şaban Ali. "Özgürleştirici ya da Köleleştirici Güç Olarak Din". *Yetkin Düşünce* 1/1 (2018), 150-154.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- Ertuç, Hüseyin. "İslam Hukukunda Yetimlerin Hukuki Statüsü". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2009), 125-150.
- Eskicioğlu, Osman. "Fakir". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, 12/129-131.
- Ezherî, Ebû Hansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Muhammed 'Üd Murra'b. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 2001.
- Ferâhîdî, Ebî 'Abdurrahmân Hâlıl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. ed. Mehdî el-Mehzûmî - İbrâhîm es-Sâmirâî. 8 Cilt. b.y.: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Hamîdullah, Muhammed. "Abd". *DİA*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988, 1/57-58.
- Hatalmuş, Ali. *Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik (Hz. Peygamber Döneminden Emevîlerin Sonuna Kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- İbn Fâris, Ebî Hüseyin 'Ahmed b. Zekeriyâ. *Meâîyîsü'l-luğa*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. y.y.: İtihâdu'l-Kitâbî'l-'Arab, 2002.
- İbn 'Aşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîh, t.s.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdulbâki. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta'*. nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf. thk. Muhammed Mustafâ el-E'zamî. y.y.: Müessesetü Zâyd b. Sûltân Âl Nihyân, 1382/1962.
- İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'n-Neşr, Dâru'l-Kalem, ts.

- Kallek, Cengiz. "Misikin". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, 30/183-184.
- Karakuş, Abdulkadir. *İbadet Esaslarıyla İlgili Kur'an Kavramları*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021. 13-26.
- Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn. *Mehâsinu't-te'vîl*. thk. Muhammed Bâsil. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1418.
- Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdunî - İbrâhim el-Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Küçükkalay, Hüseyin. "Kur'ân-ı Kerîm ve Fakirlik Problemi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Isparta 2* (1995), 148-180.
- Lâşîn, Mûsâ Şahîn. *Fethu'l-mun'im şerhi Sahîhi Müslim*. y.y.: Dâru's-Şurûk, 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdî Bâzlûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005.
- Mustafâ, İbrâhîm vd. *el-Mu'cemü'l-vasîf*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1972.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasî'l-'Arabî, ts.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-tenzîl ve hakâikut'-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Özdemir, Mehmet Nadir. "İnsan Hakları Bağlamında Hz. Peygamber'in Köleliğe Yaklaşımı". *Bilimname* 19/2 (2010), 75-98.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasî'l-'Arabî, 3. Basım, 1420.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir. *Muhtârü's-Sihâh*. thk. Mahmûd Hâtır. Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1995.

- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 2002.
- Sancaklı, Saffet. "Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerinde Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sivas* 5/1 (2001), 329-378.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs eş-. *el-Üm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1393.
- Şen, Mustafa. "Hz. Peygamber ve Fakirler". *Hz. Peygamber ve Fakirler*. 151-178. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2018.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2000.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, ts.
- Uludağ, Süleyman. "Fakr". *DİA*. 12/132-134. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyd Muhammed b. Muhammed b. 'Abdurrezâk el-Hüseynî, el-Murtadâ. *Tâcu'l-'arûs min cevâhîri'l-Kâmûs*. 40 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvîli fi vücûhi't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdüsselam Şahin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 6. Basım, 2015.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhîlu'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2. Basım, 1996.